गावंया तांच्यो आरती-

चंद्रशेखर आझाद

- अभयकुमार वेलींगकार

K, Gokuldas Prabhu,
CORPORATION BANK
No. 250 Brough Road,
ERODE - 638001.

गावंया तांच्यो आरती– १

चंद्रशेखर आझाद

अभयकुमार वेलींगकार

K Gokuldas
22·11·1987

शणै प्रकाशन
वेलींग–गोंय

शणै प्रकाशन-१६
पयली खेप- फेब्रुवारी १९८२

*

अुजवाडावपी :
शणै प्रकाशन
वेलींग-गोंय
४०३४०४

*

छापपी :
रवि मुद्रणालय
कडोलकर गल्ली
बेळगांव

*

मोल- तीन रुपया

आमच्या देसाक स्वातंत्र मेळोवन दिवंक जायते जाणांनी आपलो बळी दिवन स्वातंत्र्य–देवतेक आपली करचो यत्न केलो.

तांच्या त्या यत्नांनीच आज आमी परतंत्रांतल्यान मुक्त जावन तकली वयर करून चलतात. पुण जाणी आमकां हे मेळोवन दिलें तांका मात आमी विसरत चल्ल्यात. फुडले पिळगेक तर ह्या स्वातंत्र्यझुजाऱ्यांविशी कांय अेक खबर आसचेना म्हळो भय आमकां दिसूंक लागला.

आनी देखुनूच तांका त्या झुजाऱ्यांची वळख करून दिवचे नदरेन आमी ‘ गावंया तांच्यो आरती ’ हें सदर सुरू करचें केलां. तांतले हे पयलें पुस्तक. ह्या सदराखाला भारताचो अितिहास भुरग्यांसामकार दवरचो होच आमचो हावेस.

– अुजवाडावपी

चंद्रशेखर आझाद

“ तुजे नांव कितें ?”

“ आझाद !”

“ बापायचें नांव ?”

“ स्वातंत्र !”

“ रावता खंय ?”

“ बंदखणींत !”

ह्या जापानीं न्यायाधिशाक राग आयलो. तो सामकों रागान पेटलो आनी ताणे ह्यो जापो दिवप्याक पंदरा चांबकांची ख्यास्त फर्मायली. १४ वरसांचो पोर आनी ताचेर पंधरा चाबकां मारप ? कोणाक हात येत ? आनी तेंय कित्याक ? तर देसाचो मोग केलो म्हुण !

पुण अश्यो ह्यो जापो दिवपी आनी न्यायाधिशाक राग हाडपी हो भुरगो कोण ? तो न्यायालयांत आयलो कित्याक ? तुमकां खबर असा व्हय ?

आपल्या मिश्यांक पीळ दीत, मोडटलों पुण बावगुचो ना अशा नेटान अुबो राविल्ल्या तरणाटयाचो फोटो तुमी केन्ना पळेला ? तो अेक अमर क्रांतिवीर ! चंद्रशेखर आझाद.

भारत भुंयेंक गुलामगिरींतल्यान सोडोवंक जायत्या देसभक्तांनी आनी क्रांतिविरांनी जीव हातार घेवन स्वातंत्र्यझुजांत अुडी घेतिल्ली. १८५७ त जाल्ल्या बंडापासून १९४७ त देसाक स्वातंत्र्य मेळमेरेन जाल्ल्या स्वातंत्र्यझुजांत अेक-दोनूच न्हय जाल्यार हजारांनी तरणाट्यांनी झुजादेवीक मनोव्रपाक स्वातंत्र्याच्या होमांत जीव दिलो आनी ताचे अुपरांतून आमकां हें स्वातंत्र मेळ्ळें.

मंगल पांडे, कन्हैयालाल, खुदीराम बोस, चाफेकार भाव, कान्हेरे, वासुदेव बळवंत फडके, सरदार भगतसिंग, सचिंद्रनाथ सन्याल, राजगुरू, सुखदेव, बटुकिशोर दत्त, यतिंद्रनाथ, सरदार अुधमसिंग, मल्लापा धनशेट्टी, रामप्रसाद 'बिस्मिल', बाबू गेनू, रासबिहारी घोस, विष्णू गणेश पिंगळे कितलीं, कितलीं म्हुण नावां घेवचीं ? चंद्रशेखर आझाद होय हांतलोच अेक. नीट मागो काडिल्लो, भरिल्ल्या आंगाचो हो तरणाटो. स्वातंत्र्यझुजाच्या सशस्त्र क्रांतिकारी अंदोलनाच्या अध्यायांत ह्या तरणाट्यान व्हड अुमेदीन वांटो घेतिल्लो. हिन्दुस्तानी समाजवादी प्रजातंत्र सेनेचें सेनापतीपद हाका मेळप हीय अेक भारतीय क्रांतिच्या अितिहासांतली नवलाची गजाल आसली. तांच्या साहस, त्याग, देसभक्ती आनी शौर्य ह्या चार आंगानी भरिल्ल्या जिवितांतली अेक अेक घडणूक आयकली जाल्यार आंगावेलो केंसान केंस अुबो जाता.

बनारसांतल्या अलिराजपूर जिल्ह्यांत मावरा नांवाचो अेक ल्हानसो गांव आसा. सुमार अयशीं वरसांपयलीं त्या गांवांत दोन-चार भटांचीं घरां सोडलीं जाल्यार हेर वस्ती भिल्ल आनी मुसलमानांची आसली. पंडित सिताराम तिवारी हो त्या गांवचो

फुडारी. आपले घरकान्नीवांगडा तो गांवचे शिमेर अेके ल्हानशे खोपींत रावतालो. गांवच्या अेका भाटाचो राखणदार म्हुण तो काम पळयतालो आनी त्याखातीर ताका म्हयन्याक पांच रुपया मेळटाले. तिवारीचो स्वभाव खूब मानी आनी तीख आसलो. अिमान म्हळयार ताचो जीव आसलो. आपल्या भाटकाराक बिचाल्ल्याबगर ताणें भाटांतली आंबली लेगीत केन्ना तोडली ना.

अशा हृया गरीब पुण स्वाभिमानी आनी अिमानी पंडित तिवारी हांच्या घरा १९०६ वरसा अेका भुरग्याचो जल्म जालो. तिवारीचें हे पाचवें भुरगें. ताचीं पयलीं तीन भुरगीं जल्मतनांच संवसार सोडून गेल्लीं. हें जल्माक आयिल्लें भुरगें दिसूंक सामकें हाडकुळें आनी अशक्त आसलें, देखून ताच्या आवयबापायक ताचो हुस्को दिसूंक लागलो. भुरग्याक गायचें दूद दिवचें अशें मेळत तो सांगतालो. पुण घरांत मनशांक खावंक कांय ना थंय गाय कशी पोसप ? कोणायकडल्यान मागून हाडप पंडितांच्या स्वभावाक माननासलें. भुरग्याची आवय बावडी खंयतरी काम करताली आनी दोनचार आणे जोडून ताचें दूद आपल्या अशक्त पिलाक पिवयताली. अिल्लें-अिल्लें तें भुरगें आंग धरूं लागलें. भुरग्याचो बारसो जालो आनी ताका नांव दवल्लें 'चंद्रशेखर' ! चंद्रशेखर अिल्लोअिल्लो व्हड जालो आनी आपल्या अिश्टां वांगड्यां वांगडा भोवंक लागलो.

अेक दीस तिवारीच्या खोपींत बोवाळ आयकूंक आयलो. खोपीभायर तिवारी मोन्यानीं बशिल्लो. भितर तांची घरकान्न वण्टीर तकली आपटीताली. तिच्या दोळ्यांतल्यान दुकां व्हांवताली आनी तिचें तोंड सामके काळें जाल्लें. कितें जालां कोणाकूच कळना. पंडितूच कांयच उलयना. निमाणें तांकां

कळ्ळें कि तांचो मोगाचो चंद्रशेखर घरांतल्यान ना जाल कोणाक सांगनासतना तो घर सोडून गेला.

आपुण संस्कृत शिकूंक वचपी अशें तो वांगडच्यांक केन्ना केन्नाय सांगतालो. तेन्ना भटाचो भुरगो संस्कृत शिकून मुका भटपण चलोवन आपलें पोट भरतलो अशी ताच्या बापायची-पंडितांची समजूत लोक घालताले. पुण ताचें तितल्यान समाधान जावंक नाका ?

घरांतल्यान पळून गेल्लो चंद्रशेखर हेवटेन बनारसाक येवन अेका मठांत खऱ्यांनीच संस्कृत शिकूंक लागलो. लघुकौमुदींतले श्लोक घोकतां घोकतां तो मदींच थांबतालो आनी कसल्यातरी विचारांत घुस्पून वतालो.

१९२१ वर्स अुजवाडलें. देसांत असहयोगाच्या अंदोलनाचे व्हडलें मोड आयलें. अहमदाबाद कॉंग्रेसीन जाणाजावन कायदे मोडपाचो आदेश दिलो. कॉंग्रेस आपले स्वयंसेवक तयार करूंक लागली. विदेशी कपडयांची होळी आनी बहिष्कार सुरू जाले. अिंग्लीश सरकार हे अंदोलन चिड्डून अुडोवचो यत्न करतालें. ह्याच सुमाराक डयुक ऑफ विंडसर हिंदुस्तानाक येवचे आसले. कॉंग्रेसीन तांच्या ह्या भेटीचेर बहिश्कार घालचो थारायलें. देसाच्या अंदोलनाचे सुत्रधार महात्मा गांधींक धरून तांकां स म्हयन्यांची ख्यास्त जाली. चळवळीक जोर चडलो. अशावेळार देसाभिमानी चंद्रशेखर वोगी कसो रावत ? बनारसाच्या सरकारी संस्कृत विद्यालयाचेर निदर्शनां केलीं आनी चंद्रशेखराक धल्लो. ताचेर खटलो भल्लो. चंद्रशेखर त्यावेळार चवदा वरसांचो तन्नो पोर आसलो. हो खटलो खारेघाट नांवांच्या पार्शी न्यायाधिशामुकार सुरू जालो आनी सुरवेक

सांगलां तेभशेन जापो चंद्रशेखरान दिल्यो आनी ताका ख्यास्त जाली.

चंद्रशेखरावांगडा निदर्शनां करतनां आनिकूय लोक आसले. तांकां सगळ्यांक धरून तांचेरूय खटले भल्ले. तांकां जिल्ह्यांतले बंदखणींत धाडले आनी ह्या तन्न्या पोराक बनारसाच्या सेंट्रल बंदखणींत ख्यास्त भोगूंक धाडलो. सरदार गंगासिंह नांवाचो थंयचो बंदखणधिकारी राजकीय कैद्यांक जाग्यार हाडपाखातीर बरोच प्रसिद्ध आसलो. ह्या पोराची कात काडपाचें काम ताचेर सोपयलें.

चाबकां मारपाची वेळ आयली तेन्ना शिपायांनी ताका पट्ट्यान बांदूक सुरवात केली. तें पळोवन ताणें म्हळें, "बांदता कित्याक ? मारात, हांव अुबोच आसां !" हें आयकून आनीं पळोवन थंय जमिल्ले लोक भंयान थरथरूंक लागले. ह्या पोराक मारूंक कोणाक हात जातले ? हय ! न्यायाधिशान दिल्लो हुकूम पाळप त्या शिपायांचे कर्तव्य आसलें. आझादाच्या कुडीक कसलें तरी तेल लायलें आनी ताच्या नागड्या कुडीर अेकार अेक चाबकां मारूंक सुरवात केली. पयल्या चाबकावांगडाच 'अेक' अशो शब्द गंगासिंहाच्या तोंडातल्यान आयलो आनी त्याचवेळार 'वंदे मातरम् ! महात्मा गांधीकी जय' अश्यो घोशणा आझादाच्या तोंडातल्यान भायर सल्ल्यो. लोक अजापले. ह्या पोराची कुड लोखंडाची बी न्हय मूं ? असो दुबाव लोकांक आयलो. दुसरें चाबूक बसलें आनी आझाद हांसत हांसत 'वंदेंमातरम्' असो आडुलो. तिसऱ्या चाबकावांगडा ताच्या तन्न्या कातींतल्यान रगताची धार व्हांवली तरी ताणे शांततायेन गांधीचो जयजयकार केलो.

चार, पाच, स करीत पंद्रा चाबकां मारून जाल प्रत्येक चाबकावांगडा तो घोशणा दितालो आनी निमाणें ताच शुद्ध गेली. तो धुंवळ येवन पडलो. ताच्या आंगातल्यान रग ताच्यो झरी व्हांवताल्यो. शुद्धीर आयलो तेन्ना तो अुठलो आन कांय वळखिच्या लोकांवांगडा कादयेभायर आयलो. त्याचवांगडा ताच्या साहसाची काणी भायर सल्ली. ताणें सोशिल्ल्य कश्टाची खबर वाऱ्यावांगडाच काशी शारांत पावली आन हजारांनीं लोक, ह्या पोराच्या भेटेक येवंक लागले. शा काँग्रेसीन ताचें अभिनंदन करपाक अेक जाहीर सभा घेवचें थारायली. ताका मेळूंक येवप्यांक ताच्या तोंडार दुख्खाचें अिल्लीलेगीत झळ दिसली ना. वेल्यान तो खोश्येन सगळ्यांक येवकार दितालो. ताच्या कुडीर बशिल्ल्या चाबकांनी ताच्य मनांतली देसभक्ती आनीक घट केल्ली. ह्या प्रसंगाअुपरांत तो ‘ आझाद ’ ह्या नांवान सगळ्याक जालो. ताचें अभिनंदन अेका खिराक सोबसारकेंच जालें. काशीच्या अितिहासांतलो तो अेक म्हान दीस आसलो. सगळी काशी जुलमी सरकार शायकडे झगडुपी तरणाट्याक मोग दिवंक अेकठांय जाल्ली. थंयच्या फुडाऱ्यांनी भाशणां केलीं. अुपरांत आझाद अुबो रावलो. पुण आझाद अिल्लोसो आनी सभेक लोक अितलो किं तो फाटल्यान बशिल्ल्यांक दिसना. निमाणें ताका मेजार अुबो केलो. लोकांनी रोखडेंच ‘ महात्मा गांधीचो जय जावं ’ अशा आडुपान वातावरण हालोवन सोडलें. आझादान ल्हानशेंच अुलोवप केलें. ताका घाल्ल्या हारांनी ताचें सगळें तोंड लिपून गेल्लें. फकत डोळे तितले वागाच्या डोळ्यांवरी लिकलिकताले. ताच्या तोंडार हांसो फुल्लेलो. त्या दिसाच्या दिसाळ्यांनी

पयल्याच पानार आझादाचे फोटो छापिल्ले. सगळ्या देसान ताका माथ्यार घेतिल्लो.

चंद्रशेखराच्या ह्या साहसाची, देसभक्तीची आनी लोकांनी केल्ल्या मोगाची खबर फकत काशींत उल्लिना. ती वाऱ्यावांगडाच देसांत व्हांवली आनी व्हडव्हड फुडाऱ्यांचें ताचेर लक्ष गेलें. तांचेमदीं ह्या फुडल्या क्रांतिकाराविशीं भासाभास जावंक लागली.

चौरीचौरा हत्याकांडाक लागून अंदोलन थांबयलें.लोकांची स्मरणशक्त कमी जावंक लागली. कांय लोक चंद्रशेखराक विसरले. अशें जरी घडलें तरी चंद्रशेखर, परक्यांच्या हातांत आशिल्ले आपले मांयभुंयेक कसो विसरतलो ? बनारसचो सेठ शिवप्रसाद गुप्त हाणीं चंद्रशेखराक आपणांसरीं दवरचो थारायलें. काशीच्या राष्ट्रीय विद्यापिठांत ताका शिकूंक घालो. तो परतोय लघुकौमुदी पाठ करूंक लागलो. पयल्याच दिसा तो शाळेंत आयलो तेन्ना ताका पळोवंक म्हुण शाळेंतल्या भुरग्यांनी गर्दी केल्ली. पुण देसाक स्वतंत्र करचो ध्यास लागिल्ल्या ह्या बंडखोर तरणाटयाचें मन शिकपांत कशें लागत ? कांय दिसांनी तो शिवप्रसाद गुप्तांची नदर चुकोवन ना जालो तो कायमचोच!

अंदोलन थांबयल्ल्यान कार्यकर्ते रागार जाल्ले. देसाक पुराय स्वातंत्र्य कशें मेळटलें हाचोच विचार ते करताले. बंगालांतल्या प्रसिद्ध क्रांतिकाऱ्यांनी आपले कांय कार्यकर्ते लोकांक अेक करूंक आनी स्वातंत्र्याचो प्रचार करूंक धाडिल्ले. नामनेचे क्रांतिवीर रासबिहारी बोस हांचे अिश्ट आनी नामनेचे देसभक्त सचिंद्रनाथ सन्याल हांच्या फुडारपणाखाल लोक अेक जावंक लागले. सन्यलांक चळवळींत वांटो घेतलो, म्हुण कांय

मागप शक्य नासलें आनी ताका लागून कामां अडून अुल्ली ही अडचण पयस करपाखातीर ताणीं राजकीय दरोडे घालचे थारायलें.

हाची सुरवात फत्तेपुरांतल्या अेका गांवात जावपाची आसली. पुण अेका कार्यकर्त्याच्या चुकीन ते फटवले. हाचें मुखेलपण जोगेशबाबू नांवाच्या अेका बंगाली क्रांतिविराकडें आसलें. जोगेशबाबून हाचेपयलीं जायते राजकीय दरोडे बरे-तरेन घाल्ले. हाच अुपरांत पं. रामप्रसाद बिस्मिल हांच्या मुखेलपणाखाल आझाद आनी वांगडच्यांनी आनीक अेका घरार दरोडो घालो पुण तातुंतूय तांका यश मेळ्ळेंना. गांवकारांनी त्या सगळ्यांक धांवडायले तांकां धांवडावपांत बायलो लेगीत फुडें सल्ल्यो. तांतले अेकटेन आझादाचें पिस्तोल काडलें. तें घेवपाक आझाद तिचेफाटल्यान धांवलो, पुण बायलांक कसलेंच त्रास दिवचे न्हय अशें तांच्या पंगडान थारायल्ल्यान ताका फाटीं सरचें पडलें.

दोनूय दरोडच्यानी तांकां अपेश मेळ्ळें. पयशांची अडचण जाल्यार खुबूच आसली. पंगडांतल्या कार्यकर्त्यांक जेवण मेळना जालें. तांकां अुपास घडूंक लागले. येतो दीस त्रासाचो वतालो. मुखार कितें करचें हें थारावपाक ताणीं लिपचोरयां अेक सभा घेतली. हे सभेंत अेक भयंकर कारस्थान रचलें. ‘ काकोरिचो दरोडो ’ म्हुण क्रांतिकारी आंदोलनांच्या अितिहासांत अजरंवर जाल्लें तें कारस्थान हेंच. हाकाच लागून आझादाच्या जिवि-ताक वेगळी दिशा मेळ्ळी. फुडें ताणें पंगडात रावून कितलींतरी साहसाचीं कामां केलीं आनी गोऱ्या राजकीय आनी सैनिक फुडाऱ्यांक नाका जीव करून सोडलो. हिंदुस्तानी सोशालिस्ट रिपब्लिकन असोसिअेशनचें सरसेनापतीपद ताणें मेळयलें आनी

क्रांतिकाऱ्यांच्यो कितल्योशोच येवजणी येवजून त्यो तडीक व्हरपाचें काम ताका करचें पडलें.

१९२५ सांतली गजाल. पंगडाक पयशांची गरज आसली पंगडांतल्या मुखेल्यांनी बसका घेवन थारायलें कि लखनौच्या काकोरी स्टेशनांतल्यान सरकारी दुडू घेवन वचपी गाडी वाटेंत थांबोवची, गाडयेंतल्या सगळ्यांक पिस्तोलांचो भंय घालचो आनी गाडयेंतले दुडू घेवन पळचें.

९ आगस्ट १९२५ ह्या दिसा हे दुडू वचपाचे. जे गाडयेन हे दुडू वचपाचे आसले तेच गाडयेंत दुसऱ्या वर्गाच्या डब्यांत राजेंद्रनाथ लाहिरी आनी सचिंद्रनाथ बख्शी हे आनी तिसऱ्या वर्गाच्या डब्यांत आझाद, केशव चक्रवर्ती, मुरारीलाल, मुकुंदी लाल, बनवारी लाल, रामप्रसाद 'बिस्मिल' आनी मन्मथनाथ गुप्त हे आसले. गाडी येवजिल्ल्या जाग्यार पावली आनी सांखळी ओडून गाडी थांबयली. थारायल्ल्याप्रमाण सगळे पिस्तोलां घेवन सडसडीत देंवले. गाडयेच्या गार्डाक बांदून घालो. प्रवाशांक भंय दिसचो म्हुण गाडयेच्या दोनूय वाटांनी पांच-पांच मिनटांनी पिस्तोलांचो आवाज काडूंक लागले. जाग्यावयल्यान कोणेच हालचें न्हय म्हुण सगळ्यांक सुचोवणी केली. कोणेय अुठचो यत्न केलो जाल्यार फुकटचो मरतलो म्हुणपाचो भंयूय तांकां घालो. पुण ही सूचोवणी कुशीक काडून एक मुसलमान सकयल देंवलो आनी बायलांच्या डब्यांत आशिल्ले आपले नव्यानूच लग्न जाल्ले बायलेक पळोवंक गेलो आनी बाबड्याक जीव दिवचो पडलो. दुडवांवांगडा वचपी मुखेल्यान भायर जाल्लो बोवाळ आयकून डब्यांचीं दारां जनेलां धापलीं आनी जीव मुठींत घेवन बसलो. गाडी लखनौक पावली तेन्नाच ताणें डब्याचें दार अुगडलें. सरकारी दुडू चोरपाचें काम

आझाद बांगड्यांनी थारायल्ल्याप्रमाण केलें आनी सगळो देस हाल्लो. ब्रिटीश सरकार तापलें. गुप्त पोलीस खात्यांत बोवाळ जाल्लो. देसांतली असहकाराची चळवळ ना जाली तरी नवे तरणाटे अुत्साह वगडावन बसूंक नात जाल्यार गुप्त क्रांतिकारी पंगड थापला म्हणपाचें सरकाराक कळ्ळें. हांकां भेश्टावपाक म्हुण तांकां धरूंक सुरवात केली. २६ सप्टेंबर १९२५ दिसा शहाजहानपूर, अलाहाबाद, बनारस, लखनौ ह्या चार जाग्यानी पोलीसांनी सुरेशचंद्र भट्टाचार्य, राजेंद्रनाथ लाहिरी, पं. रामप्रसाद ‘बिस्मिल’, अशफाक अुल्लाखाँ आनी मन्मथनाथ गुप्त ह्या मुखेल्यांक धल्ले. चंद्रशेखर आझाद आनी ताचो वांगडी सरदार भगतसिंग मात लिपून रावले. कांयजाणांक धरिल्यान पंगडाचें बरेंच लुकसान जालें.

लखनौक ह्या कटाचो खटलो चलोवंक एक खाशेलें न्यायालय अुबें केलें. सरकारान कितलेशेच पयशे दिवन व्हडव्हड वकील हाडले. सरकार सगळ्या गुन्यांवकारांक फांसार चडयतलो अशी खबर कानांकानांनी पावली. आपल्या वांगड्यांची जाल्ली दशा पळोवन आझादाक वायट दिसलें. तांका कशे सोडवप हाचोच तो रातदीस विचार करूंक लागलो. धल्लेल्या गुन्यांवकारांक घेवन कोर्टांत व्हचपी गाडी वाटेंत थांबोवची आनी पोलीसांक जिवानिशीं मारून तांका सोडोवचे अशी येवजण ताणें केली. हाची खबर बंदखणींत ताच्या वांगड्यांक कळयली. पुण ताच्या वायट नशिबान ती खबर गुप्त पोलीसांक कळ्ळी आनी ताणीं गाडयेवांगडा चड पोलीस दवल्ले आनी तांकां वाटेल चोंयकडेन लक्ष दिवंक सांगले. आपले यत्न पेडुयार जाल्ले पळोवन आझाद निर्शेलो. पुण वांगड्यांक सोडोवपाची येवजण मात चडूच घट जाली. काकोरी कटांत

सरकारावटेन पुरावो दिवपी पोलीस अधिकारी खानबहादूर तसद्दूर हुसेन हाका भर कोर्टांत गुळो घालून मारचो आनी आपणें फांसार वच्चो अशें ताका दिसूं लागलें. तो ते तयारेक लागलोच पुण ताच्या वांगड्यानी ताका फाटीं ओडलो.

धल्लेल्या सगळ्या गुन्यांवकारांचेर खटले सुरू जाले. देसांतल्या लोकांचे लक्ष तांचेर लागिल्लें. किते घडटा तें पळोवंक सगळे राविल्ले. पंगड ना करपाखातीर आणि लिपून राविल्ल्या कार्यंकर्त्यांक भेश्टोवपाखातीर सरकारान राजेंद्र लाहिरीक गोंडा बंदखणींत, रामप्रसाद 'बिस्मिला'क गोरखपूर बंदखणींत, अशफाक उल्लाक फैजबाद बंदखणीत आनी रोशनसिंहाक अलाहाबाद बंदखणीत फांशीची ख्यास्त सांगली. भारतांतले हे चार क्रांतिवीर त्या प्रसिद्ध काकोरी षड्यंत्राचे फुडारी आनी मुखेल कार्यकर्ते आसले. धल्लेल्या कांयजाणांक हेर तरेची ख्यास्त दिली. पुण ब्रिटिश साम्राज्यशाय वांगडा मरसर झगडुपी आझाद थोडोच भियेतलो !

आपल्या मुखेल कार्यकर्त्यांची जाल्ली अवस्ता पळोवन जाल्लें दुख कुशीक काडून चंद्रशेखरान परत कामाक सुरवात केली. कांय दीस लिपून रावल्याउपरांत ताणे वाट लागिल्लो पंगड परत अेक करपाक सुरवात केली. १९२६ ते १९२८ ह्या तीन वरसांच्या काळांत जायते वांगडी पंगडाक येवन मेळ्ळे. १९२८ सांत ह्या वांगड्यांनी दिल्लींत अेक चोरयां बसका घेवन ते बसकेंत 'हिन्दुस्तानी सोशालिस्ट रिपब्लिकन असोसिअेशन' चे नांव बदलून ताचें नांव 'हिन्दुस्तानी समाजवादी प्रजातंत्र सेना' अशे केलें. ह्या पंगडाचे ध्येय आसलें शस्त्रांच्या बळार देसांत समाजसत्तावाद हाडप. हाच्या कामाक अेक

समिती थापली आनी मुखेल कचेरी झाशीक दवल्ली. सुखदेव फणिंद्रनाथ आनी आझादान हे पंगडाचे चडशें काम आपल्या आंगार घेतलें आनी ते काम बरेतरेन तडीक व्हेलें. ताणीं जाग्याजाग्यार सेनेचीं केंद्रां अुबाल्लीं आनी परिस्थिती प्रमाण तीं वेगवेगळ्या जाग्यांनी हालयलीं. सेनेंत नव्यानव्या लोकांक ताणीं भल्ले आनी अुपरांत ही सेना बरीच गाजली. ही गाजूंक कारण साँडर्सची हत्या आसली.

देसांतल्या लोकांमदो स्वातंत्र्याचो मोग दिसानदीस वाडटालो. सरकारा आड बंडा, सत्याग्रह चालूच आसले. देसांतल्या मुसलमानांनीय हिंदूच्या हातांत हात घालून चळवळींत अुडी माल्लेली हाका लागून २० आगस्ट १९२७ ह्या दिसा भारतांतले मंत्री मि. माँटेग्यू हाणीं भारताक हळूहळू स्वातंत्र्य दितले अशें अुतर दिलें. १९२८ वर्सा स्वता माँटेग्यू भारतांत आयले आनी त्यावेळचे लाटसायब लॉर्ड चेम्सफर्ड हाचेवांगडा जागाजाग्यार भोवन ताणीं भारतीय फुडाऱ्यांकडेन भासाभास केली आनी अेक सुधारणेचें बील तयार केलें. ह्या येवजणेचेर अुलोवप चल्लां असताना सरकारान रोलट कमिशनाच्या सांगण्यावेल्यान सभांचेर नियंत्रण घालपी कायदो लोकांच्या मताआड मानून घेतलो. हाकालागून लोकांक राग आयलो. देखून सरकारान सुधारणा कायदो परतो तपासूंक म्हुण सर जॉन सायमन हांच्या मुखेलपणाखाल पार्लमेंटातले हुजूर, मजूर आनी अुदार ह्या तिनूय पंगडांच्या वांगडयांचें मेळून सात वांगडयांचें अेक कमिशन धाडलें. हांतून हिंदी प्रतिनिधी नाशिल्ल्यान देसांतल्या फुडाऱ्यांनी ताचेर बहिश्कार घालो. पुण हाची पर्वा करिनासतना त्यावेळच्या हुजूर सरकारान आपलें मत तशेंच दवल्लें. लोक चडूच तापले.

३ फेब्रुवारी १९२८ दिसा हें सायमन कमिशन अिंग्लंडातल्यान मुंबय आयलें. काँग्रेसच्या आदेशाप्रमाण देसांत सगळेकडेन हरताळ, निदर्शनां, काळे बावटे दिसूंक लागले. सगळें वातावरण “सायमन, परतो वच” अशा घोशणांनी हालून गेलें. सरकारान तिडकीन लोकांचेर लाठी चलयली. ३० अक्टोबराक हें कमिशन लाहोराक येवपा आसलें. देसांतली परिस्थिती पळोवन लाहोर जिल्हा न्यायाधिशान शारांत १४४ कलम लावन लोकांक अेकठांय येवपाक बंदी घाल्ली. पुण ती मानीनासतना अेक व्हड मिरवणूक त्या दिसा स्टेशनावटेन गेली. हे मिरवणुकीचें फुडारपण पंजाबचो शींव लाला लजपतराय हांचकडेन आसलें. कांय वेळ वातावरण शांत आसलें पुण ती शांतताय वादळापयलींचीच म्हणूंक फावो.

स्टेशन जशेंजशें लागीं येवंक लागलें तशे ह्या मिरवणुकीन व्हडाव्हडान घोशणा दिवंक सुरवात केली. अितल्यांन पोलिसांनी अकस्मात ते मिरवणुकीचेर लाठीहल्लो केलो. कांय पोलीस मुखेल्यांनी लालाजीचेरूय लाठयो माल्ल्यो. आपल्या मोगाळ फुडाऱ्याचेर जाल्लो हल्लो लोकांनी शांततायेन पळोवन घेतलो. कारण त्यावेळार लोकांचे हात रिकामे आसले. लाहोरच सुपरिंटेंडेंट मि. स्कॅच आनी असिस्टंट पोलीस सुपरिंटेंडेंट मि. साँडर्स आपणें केल्ल्या कामाचेर खोशी आसले. आपणांक वयलो जागो मेळटलो हाची ताका खात्री आसली.

१७ नोव्हेंबराक लालाजी गेले. भारताच्या जाण्ट्या फुडाऱ्यान देसाचो निमाणचो निरोप घेतलो. सगळो देस दुख्खांत बुडलो. लालाजींक लाठिहल्ल्याक लागुनूच मरण आयलें अशें व्हडव्हड दोतोरांनी जाहीरपणान सांगलें. हाकालागून देसांत सगळेकडेन सुडाचो विचार व्हांवलो. आपल्या

फुडाऱ्याच्या मरणाक जबाबदार आशिल्यांक ख्यास्त भोगोवपाचें आझाद आनी वांगडयांनी थारायलें.

पयली ताणीं लालाजींक लाठयांनी मारपाक सांगपी साँडर्साक ना करपाचें थारायलें. त्याखातीर ताणीं आपल्या वांगडयांच्यो सात आठ बसका लिपचोरयां घेतल्यो. १७ डिसेंबराक दनपरां दोन वरांचेर ताका कसो मारचो तें थारायलें. सगळी येवजण चंद्रशेखराचीच आसली. चंद्रशेखराक धरपाक ब्रिटीश सरकार फाटलीं पांच वरसां यत्न करतालें.

सगळी तयारी जाली. दनपारचीं चार वरां जालीं. आनीक पांच धा मिनटांनी असिस्टंट सुपरिंटेंडेट ऑफ पोलीस मि. साँडर्स ऑफीसांतल्यान घरा वचपाचो. चार जावन धा मिनटां जालीं आनी साँडर्स, हेड कॉन्स्टेबल चावनसिहावांगडा मोटार सायकलीचेर बसून पोलीस थाण्यांतल्यान घरा वचूंक भायर सल्लो. तो भायर आयलो आनी ‘ठो! ठो!’ असो आवाज आनी धुंवर आयलो, आनी कांय खिणांतूच साँडर्स सकयल पडिल्लो लोकांनी पळेलो. तें अवस्तेंतूय ताणें उबो रावचेलो यत्न केलो; पुण तो मोटारसायकली वांगडाच परतो सकयल पडलो ताचो पांय मोटारसायकलीपोंदा पडलो. पिस्तोलांच्या गुळयांनी आपलें काम केल्लें आनी रगताच्या कोंडांत साँडर्साची मेल्ली कुड रस्त्यार पडिल्ली. पंजाबी शींव लाला लजपतरायांचेर लाठी हल्लो करप्यांक जाय तसलो न्याय मेळिल्लो. ब्रिटीश साम्राज्य साँडर्साक वाचोवंक शकलेंना.

खिणापयलीं आपल्यावांगडा आशिल्ल्या साँडर्साचेर अकस्मात जाल्लो जीवघेणो हल्लो पळोवन चावनसिह हालल्लो. ताका कितें करचें कळना जालें, पुण खिणांतूच तो सारको जालो

आनी सॉंडर्सांक मारून सायकलीवयल्यान धांवप्यांच्या फाटीक लागलो. हल्लो करपी पोलीस थाण्याकडल्यान धांवत कोर्ट रस्त्यावेल्यान दयानंद कला कॉलेजच्या रावपाघराच्या ल्हान दारांतल्यान भितर गेले आनी थंयच्यान, खंयचेखंय नाच जाले! कॉलेजच्या दाराकडेन चंद्रशेखर पिस्तोल घेवन अुबो आसलो. ना जाल्ल्या हल्लेकारांफाटल्यान वच्चें न्हय अशे ताणें चावनसिहाक सांगून पळेलें. पुण तें मानलेंना देखून चंद्रशेखरान पिस्तोल अुबाल्लें आनी खिणांत चावनसिहाक भूंय दाखयली.

शारांत जाल्ल्या ह्या दोन खुनांक लागून पोलीस बेगोबेग जागे जाले. रावपाघराच्या चोंयवाटांनी कडे केलें. दोळ्यांत तेल घालून सोद सुरू जालो, कोनशान कोनसो सोदलो, पुण मेळ्ळें कितें ? जाल्यार चावनसिहाची हुनसाण आशिल्ली कुड! ताका रोखडोच लाहोरच्या मेयो हॉस्पीटलांत धाडलो ; पुण वराभरांतूच ताणे संवसार सोडलो.

सोद घेवपांत अपेशी थरिल्यान, पोलिसांक तो आपलो अपमान दिसलो. कशेयकरून गुन्यांवकारांक धरपूच असो ताणीं निश्चेव केलो. सगळ्या लाहोर शारांत गुप्त पोलीस दबल्ले. लाहोराभायर वचपी सगळे रस्ते आडायले आनी थंय पोलीस बसयले. रेल्वे स्टेशनांचेर गुप्त पोलिसांचे जाळ पसरायलें. शाराभायर वचपी प्रत्येकाक वयल्यान सकयल मेरेन तपासूंक लागले. अितलेंय आसून दुसऱ्या दिसा लाहोर शारांतले वण्टोवण्टीचेर हिन्दुस्तानी समाजवादी प्रजातंत्र सेनेची पत्रकां चिकटायलेलों दिसूंक लागलीं. ह्या पत्रकांचेर तांबड्या अक्षरांनी बरयल्लें. “ Saunders is dead ! Lalaji is avenged ! Long live Revolution ” तिडक हाडपी ह्या पत्रकांनी पोलिसांच्या

पावलांतलो अुजो मस्तकांत गेलो आनी ताणीं क्रांतिविरांक धरूंक म्हूण जाग्यान जागो सोदलो. कोणूयतरी आतां मेळटलोच असो दुबाव आझाद आनी ताच्या वांगडयांक आयलो. कशेंय करून लाहोराभायर वचुंकूच जाय अशें ताणीं थारायलें. शिवाजीन जसो पेटाऱ्यांत बसून दिसा-धवळ्या बादशहाक फटयल्लो, स्वातंत्र्यवीर सावरकरान म्हासागरांत अुडी मारून सशस्त्र पोलीसांक चुकयल्ले, तेचपरी चंद्रशेखरानूय पोलिसांक 'मामा' करून लाहोर सोडले ! आंगाक गोबोर पुसून भटाच्या भेसांत ताणें अेका भटांच्या घोळक्यावांगडा लाहोराभायर पावल दवल्लें. हाका लागून आझादांचें बरेंच नांव जालें आनी लोकांमदीं ताचो आदर वाडलो. लाहोर सोडलें तरी आपली सेना अेक करपाचें काम ताणें चालूच दवल्लेलें. अर्थिक परिस्थिती ताका दिशीं दिशीं भेश्टायताली. पयशांचे तरतुदिखातीर ताणें पंजाब नॅशनल बॅंकेर दरोडो घालचो थारायलें. सदचेवरी आझादानूच ही येवजण मांडली. सगळ्यांनी पयलीं बॅंकेकडेन वच्चें. अुपरांत सुखदेवान बॅंकेच्या राखण्याकडल्यान तुबक काडून घेवचें. आनी मागीर चंद्रशेखर, हंसराज आनी राजगुरू हांणी पिस्तोलांनी सगळी बॅंक आडावची. कोणाकूच हालूंक दिवचें न्हय. भगतसिंग आनी कैलासपतीन टेलिफोन आपणांकडे घेवचो. किशोरीलाल आनी जयगोपाळान पयशे पुंजावचे आनी भायर सरचें. तांकां महावीरसिंहान मोटारीन थारिल्ल्या जाग्यार व्हरून सोडचें अशी येवजण आसली. थरिल्ल्याप्रमाण अेक दीस दनपारचे तीनांक सगळे थरिल्ल्या जाग्यार जमले. पुण अैनत्यावेळार भगतसिंग आनी महावीरसिंह हांच्यो मोटारी अिबाडलेल्यान येवजण फटवली.

सॉंडर्स आनी चावनसिंह हांच्या हत्येकलागून देसांतल्या स्वातंत्र्यमोगी तरणाटांच्या आंगातलें रगत सळसळ्ळें. मुठीक मुठीचो जाप दिवपी क्रांतिवीर गुप्ततायेन वावुरतात हाची तांका खात्री जाली. पंगडान सरकाराच्याय मनांत भंय घालो. ह्या पंगडातले मुखेली, तांची शक्त, तांतले लोक आनी फुडल्यो येवजण्यो हांचेबद्दल सरकाराक कांयच खबर नासलें. पुण लोकांचे मन मात ह्या पंगडाकडे गेल्लें. पंगडाची आर्थिक परिस्थिती बरी ना म्हुण कळटकूच खूबजाणांनी तांकां मदत करची थारायली. खूबजाणांनी गुप्ततायेन नोटांचें कवळे तांचेसुवादीन केले. आझादान हो सगळो दुडू बाँब तयार करप, आयुधां विकत घेवप, पत्रकां छापप ह्या कामाक वापल्लो. कलकत्ता, आग्रा, लाहोर हांगां बाँब तयार करपाचे कारखाने अुबाल्ले. कानपुरचो कारखानो ताच्याच नजरेखाला चालतालो. ह्या कारखान्यांतल्यान यतिंद्रनाथ दास हाच्या मार्गदर्शनाखाला बाँब तयार जावंक लागले. बाँब तयार करपांत तो तज्ञ आसलो. बाँब कशे करचे हाचें शिकप तो नव्या तरणाट्यांक दिवंक लागलो.

चंद्रशेखरांचें बाँब तयार करपांचे काम चालू आसतनाच ७ अेप्रिल १९२९ दिसा केंद्रीय असेंब्लींत बाँबस्पोटाचो अितिहासिक घडणूक घडली. हो बाँब ट्रेड डिस्प्यूट बिलाचेर विरोधांचे प्रदर्शन करूंक अुडयल्लो. तो अुडोवपी आसले सरदार भगतसिंग. तांचे वांगडा त्यावेळार श्री. बटुकिशोर दत्त हे वांगडी आसले. हो बाँब अुडोवचेपयलीं दलान पुराय विचार केल्लो. सरदार आनी दत्त हांका धरतले हाचीं तांका जाणीव आसली. ह्या प्रकरणांत दोगांकूय १२ जुनाक जिवे मारपाचो

ख्यास्त भोगयली. अशेतरेन आझाद आपल्या कांय वांगड्यांक पयस जालो.

२३ अक्टोबर १९२९ दिसा लाहोराक रोशनी दरवाजा लागीं दसऱ्याची मिरवणूक येतना बॉंबस्पोट जावन तातूंत धा लोक मेले जाल्यार तीस लोक दुखावले. ह्या स्पोटांत चंद्रशेखराचोच हात आसतलो असो दुबाव सरकाराक आयलो आनी ताका धरपाक परत्यो हालचाली सुरू जाल्यो. कांय जाणांक धल्ले आनी तांचो छळ करूंक सुरवात केली. तांचेकडल्यान कांय खबरी कळिल्ल्यान पंगडाची शक्त कमी जायत गेली. अशें आसलें तरीय चंद्रशेखर, तांचे कांय वांगडी आनी हिंदीतले प्रसिद्ध साहित्यीक आनी मार्क्सवादी श्री. यशपाल हे भायरूच आसले.

यशपाल पंगडाक जरी मेळिल्ले तरी अजून तांची भेट जावंक नासली. १९२९ च्या नोव्हेंबरातल्या दुसऱ्या आठवड्यांत दिल्लीक कुदसिया बागेंत भगवती शरण बोहरा ह्या पंगडांतल्या अेका क्रांतिविरान तांची चंद्रशेखरावांगडा पयलीं भेट घडोवन हाडली. ह्या म्हन क्रांतिविराच्या दर्शनान यशापालांचें हड्‌डें भरून आयलें.

मदल्या वेळार सायमन कमिशनाचें चवकशीचें काम सोपतकूच तेन्नाचे लाटसायब लॉर्ड आर्यविन हे ब्रिटीश प्रधान मंडळाकडें अुलोवणीं करूंक गेले. १९२९ त अिग्लंडाक पंचवार्शिक निवडणुको जावन पार्लीमेंटांत मजूर पक्ष निवडून आयलो आनी हुजूर पक्षाची हार जाली. रॅम्से मॅक्डोनल्ड हे अिग्लंडाचे मुखेल प्रधान जाले लॉर्ड आर्यविन, हाणीं परकी विद्‌वांनाचो विचार घेवन भारतांत येतकूच ३१ अक्टोबराक अेक पत्रक अुजवाडायलें. तातूंत हिंदुस्तानाक वसाहतीच्या

दर्जाचें स्वराज्य दिवप हें हिंदुस्तानांत ल्हवूल्हवू जावपी राजकीय सुधारणांच्या विकासाचें ध्येय अशें म्हणिल्लें आनी रोखडीच येवपी नवी राज्यघटणा सगळयांच्या संमतीन तयार जावची म्हुण अेक अेकठांच गोलमेज परिशद आफोवन तातूंत अिंग्लंड, भारत आनी भारतांतले संस्थानिक हांच्या फुडाऱ्यांक आफयतले अशें अुतर दिलें. पुण ह्या अुत्तरान लोकांमदल्या वाडटया आकांक्षाचें मातूय समाधान जालें ना. परतीय असंतोश वाडलो. लोक सामके निराश जाले. मागीर अशे वेळार क्रांतिवीर वोगी कशे रावतले ?

चंद्रशेखरावांगडा जाल्ल्या अुलोवपांत यशपालांनी चंद्रशेखराक आर्यविनसायबांच्या गाडयेखाला बाँब दवरून ती अुडोवपाची कल्पना सांगली. हाचेर जायती भासाभास जाली. पंगडांतले वीरभद्र तिवारी आनी कैलासपती हांणी तशें करचें न्हय अशें मत दिलें, जाल्यार यशपाल आनी भगवतीशरण हाणीं हें करतलेच म्हणपाचें सांगलें. चार-पांच वरां जाल्ल्या भासाभाशेंत आझाद दोन तिनदांच अुलयलो. पुण ताच्या अुलोवपावेल्यान ही कल्पना ताका मानवल्या म्हणपाचें कळ्ळें.

जालें. २३ डिसेंबराक सकाळींच वचपी व्हायसरॉय आर्यविनांच्या खाशेल्या गाडयेपोंदा व्हडलो स्पोट जालो. कानफोडपी स्पोटाचो आवाज पयस आयकूंक आयलो. गाडयेच्या डब्यांचो चुरो जालो. रुळ वयर सल्ले. पुण अजापाची गजाल म्हळ्यार आर्यविन अिल्ल्याश्यान वाटवले. ह्याच वेळार लाहोराक भरलेल्या कॉंग्रेस अधिवेशनांत म. गांधीन घडिल्ल्या घडणुकीखातीर खेद परगटायलो आनी तसो थाराव स्वता अुबे रावन थंय मांडलो. कॉंग्रेस फुडाऱ्यांनी गांधींच्या थारावाक

नेटाचें फाटबळ दिलें तरी लेगीत हाजीर आशिल्ल्या १८१३ प्रतिनिधींतल्या ८१६ जाणांनी थारावाआड मतां दिलीं. गांधींक ही गजाल सहन जाली ना. आपल्या विचारांचे समर्थन करुंक ताणीं आपल्या ‘ यंग अिंडियां ’त “ कल्ट ऑफ दी बाँब ” ह्या नांवाखाला अेक लेख बरयलो. पुण त्या लेखाक क्रांतिविरांनी “ फिलॉजफी ऑफ दी बाँब ” ह्या नांवान लेख बरोवन जाप दिली. २६ जानेवारी १९३० दिसा ह्या लेखाच्यो प्रती सगळ्यांक वांटल्यो. ह्यो प्रती छापपाची आनी वांटपाची जापसलदारकी चंद्रशेखरानूच घेतिल्ली. पत्रकांतली भाशा यशपाल आनी भगवतशरण हांणी बरयल्ली आनी हांतले अेक अेक अुतर बरोवंक तांका रातभर विचार करचो पडिल्लो.

व्हायसरॉयांच्या गाडयेर बाँब अुडयलो म्हुण यशपालावांगडाच गुन्यांवकारी म्हुण चंद्रशेखराचेंय नांव जाहीर केल्लें. लाहोर रोशनी दरवाजालागीं दुसऱ्या बाँबस्पोटाच्या प्रकरणांतूय ताचो दुबाव सरकाराक आसलो. अशें आसतनाच बंदखणींत आशिल्ल्या भगतसिंग आनी बटुकिशोर दत्त हांकां सोडोवचो ताणें यत्न चलयलो. त्या दोगांकूय कोर्टांत व्हरतना शिपायांचेर हल्लो करून आपल्या वांगडयांक सोडोवचें ताणें थारायलें. तरी ज्या जाग्यार ताणीं तळ मांडिल्लो थंय अकस्मात बाँबस्पोट जाल्यान ताका आपली येवजण थांबोवची पडली. थंयसून पळून तो दिल्लीक आयलो. दिल्लीक ताणें आपल्या कांय वांगडया सांगातान गाडोदिया स्टोअर्स फोडून सुमार तेरा हजारांचे सामान मेळयलें. ह्या वेळार आनी हाचेंयपयलींच्या दरोडयांत आनी कटांत चंद्रशेखराचे वांगडी आनी सांगाती पोलिसांनी धरिल्ले. आझाद आतां सामको अेकटो पडिल्लो.

देसाच्या स्वातंत्र्याखातीर कितेंय करचेली ताची तयारी आसली. गोऱ्या लोकांक हांगच्यान धांवडावपाक तो सदांच तयार आसलो तेखातीर वेगवेगळेतरेचे विचार ताच्या तकलेंत सदांच घुंवताले. पुण दुर्दैव बाबड्याचें! देसाखातीर भिकारी जावन वेळप्रसंगार जीव हातार घेवन भायर सल्लेल्या ह्या क्रांतिविराचो ताच्याच एका सांगात्यान घात केलो.

ह्या संवसारांत पयशांच्या आशेनूच सगळें घडटा. पयशांच्याच आशेन चंद्रशेखराचया एका सांगात्यान ताचो सगळो पत्तो पोलिसांक दिलो. काकोरी कटापासून लिपून आशिल्ल्या चद्रखेराचे फोटो सगळेकडेन लायिल्ले. त्यावेळावेल्या दोन हजार रुपयांच्या अिनामांत वाड जावन तें पांच हजारांचे जाल्लें. खिणांत आपणांक पांच हजार मेळटले हे आशेन वीरभद्र तिवारी ह्या ताच्या सांगात्यान हें केलें. काळ कसो फिरता पळयात. अिश्ट, दुस्मान जाल्लो. नायजाल्यार फितुरी ही आमकां भारतियांक मेळिल्लो शापूच.

२७ फेब्रुवारी १९३१ चो तो काळो दीस अुजवाडलो. ह्या दीसा अलाहाबादेंतल्या 'आल्फ्रेड पार्कांत' ब्रिटीश साम्राज्यशायकडें झगड्टना ह्या शिवान जीव दिलो.

ह्या दिसा चंद्रशेखराक, सेनेच्या कामाक दुडू दिवंक म्हुण अेकल्यान अलाहाबादेंत आफयलो. वेळावेळार तो अर्थिक मदत करतालो. पुण कित्याक कोण जाणा, ह्या वेळार ताणे चंद्रशेखराक पयशे दिवच्या निमित्तान आफयलो. यशपालांक रशियातलें क्रांतिचो अभ्यास करचो आसलो आनी तेखातीर ते रशियाक वचपा आसले. तांका पंगडावतीन आर्थिक मदत करचें अुतर चंद्रशेखरान दिल्लें. पयलो देड हजारांचो हप्तो शिवमूर्ति सिंहावांगडा तांचेकडे धाडिल्लो. आनीक थोडी रक्कम

येवची आसली. दोन-चार दिसांनी यशपाल, सुरेंद्र पांडे आनी चंद्रशेखर यात्रेक वच्चे आसलें. तांची तयारी चलताली. सकाळच्या साडेणवांक तिगूयजाण अलाहाबादच्या कटरा विभागांतल्यान चलताले. सुरेंद्र आनी यशपाल स्वेटर विकतो घेवंक आयिल्ले. आल्फ्रेड पार्काकडें पावतकूच आझादान तांका म्हळें, “तुमी बेगीन स्वेटर घेवन येयात. तोंवेर हांव हांगा एका मनशावांगडा अुलयत बसता.”

जाचेकडें चंद्रशेखराक अुलोवचें आसलें तो मनीस म्हळ्यार सुखदेवराज. ताणेंच आझादाक हांगा मुद्दम आफयल्लो. यशपाल आनी सुरेंद्र स्वेटर घेवन आयले तर तांका आल्फ्रेड पार्कांत गुळयांचो आवाज आयलो. थंय बरोच बोवाळ चल्लेलो. खिणांपयलींची शांतताय नाजाल्ली. दोगूय कितें समजुपाचे तें समजले. यशपाल रोखडेंच पार्कांत वचपाक लागले. पुण सुरेंद्रान तांका आडायले.

१० च्या सुमाराक आझाद पार्कांत आपल्या शिपायांवांगडा अुलयत बशिल्लो. कांय वेळा अुपरांत तो पयशांखातीर आफयल्ल्या मनशाक मेळूंक वचचो आसलो. बीरभद्र तिवारी जो त्यावेळार थंयच ताच्या फाटीर आसलो, ताणे ताका पळेलो. तिवारीन आपणांक पळेला म्हणपाचें चंद्रशेखराक कळ्ळेना. आपल्या शिपायांवांगडा गजाली मारपांत तो गुल्ल जाल्लो. वीरभद्र तिवारी आपलो दुस्मान हें ताका केन्नाच कळिल्लें. वीरभद्रान आपलें काम रोखडेंच केलें. ताणे थरिल्ल्याप्रमाण अलाहाबाद विश्वविद्यालयांत वचून पोलीस थाण्यार खबर दिली. रोखडेंच डेप्युटी सुपरिटेंडेंड ऑफ पोलीस ठाकूर विश्वेश्वरसिंह, गुप्तहेर खात्याचे मुखेल श्री. एस. टी. हॉलिन्स,

आझादाक सारखे वळखुपी कायद्याचे सल्लागार डालचंद बी सगळे थंय आयले. आतां ठाकूर विश्वेश्वरसिंहान ताचेर नदर दवल्ली आनी डालचंद ही बातमी पोलीस सुपरिंटेंडंट नॉट बॉयर हाका दिवंक गेले. थोडयाच वेळांत नॉट बॉयर सशस्त्र पोलीसांक घेवन पार्कांत आयलो. ताची गाडी चंद्रशेखर बशिल्लो थंय धा फुटांचेर येवन थांबली. तो देंवन आझादालागीं गेलो आनी नेटान ताणे “ कोण तूं ? हात वयर कर! ” अशें फर्मायलें. हें फर्मायतना ताचो उजवो हात बोल्सांतल्या पिस्तोलाचेर आसलो. आझादाक आपलो फुडार कळ्ळो. ताका आतां दोनूच रस्ते मुखार दिसूंक लागले. अिंग्लीशांच्या हातांत सांपडून हालहाल जावन जावं फांसार चडून मरप नाजाल्यार झुंजून जीव दिवप. हांतले कितेंयतरी घेवंक जाय आसलें. पुण चंद्रशेखर हो खरो क्रांतिवीर. अिंग्लीशांच्या हातांत मेळचेपरस मरप बरें अशें ताका दिसलें.

आनी नॉट बॉयराक “ कोण तूं ?” ची जाप चंद्रशेखराच्या पिस्तोलांतसून सुटिल्ल्या गुळ्यांनी मेळ्ळी. रोखडेंच बॉयराच्या हातांतलें पिस्तोल गुळयो सोडूंक लागलें. हांतली अेक गुळी आझादाच्या पायांत घुसली. आझादाच्या ह्या पायान आजवेर कितलें काम कल्लें. ताका खंयखंय भोंवडावन हाडिल्लें. पळोवन व्हेल्लो. ताका पायांक लागुनूच पोलिसांक फटोवंक जमिल्लें. पुण आतां त्याच पायांक घाय जाल्लो. दुसरी अेक गुळी ताच्या कुडींत घुसली. पुण ताणे धीर सोडल्लोना. नॉटाची आनीक अेक गुळी आझादाच्या जांगेत घुसली. रोखडेंच आझादान नॉटाच्या हातार गुळी माल्ली. नॉटाच्या हातांतले पिस्तोल गळून पडलें. आपलें रक्षण करूंक म्हूण तो अेका झाडाआड लिपलो. अितल्यान ठाकूर विश्वेश्वरसिंहान ताचेर गुळयो

मारूंक सुरवात केली. ५०-६० फुटांवेल्यान तो गुळयो सोडटालो. आझादान नेम धरून ताचेर गुळी माल्ली आनी सारखो ताच्चो दावो पोलो फोडलो. नॉट बॅायरावांगडा आयिल्ल्या शिपायांनी आतां आपली तुबकां काडलीं. चोय वाटांनी चंद्रशेखराचेर गुळयांचो पावस पडूंक लागलो. आतां मात ताच्यान नजो जालें. कितल्योश्योच गुळयो ताच्या आंगात घुसल्यो आनी ताची कुड भुंयेर कोसळ्ळी. सुमार वीस मिण्टां हें झूंज चलिल्लें. चंद्रशेखर पडलो तरी ताचेलागीं वच्चेली कोणाक प्राज्ञा जाली ना. ताचे मेल्ले कुडीर अेक गुळी मारून, तो मेला म्हणपाची खात्री जातकूच ताचें मडें हातांत घेतलें. ज्या झाडाखाला आझाद हुतात्मो जाल्लो तें झाडूय अुपरांत पोलिसांनी कापून अुडयलें. आझाद मेल्या अुपरांत पोलिसांनी बढायो माल्ल्यो, कि पोलिसांच्या गोळिबारांत आझाद मेलो. पुण तांचो गर्व कितलो पोकळ आसलो हें भारतियांक सांगची गरज ना.

“ हांव ब्रिटिशांच्या हातांत जितो मेळचो ना. ” अशें आपले पिस्तोल दाव्या कानसुलाकडें व्हरून व्हडा अभिमानान तो म्हण्टालो. आपली अुतरां ताणे खरीं केली. आझाद खऱ्यानीच आझाद जाल्लो. खंयच्चीच शक्त ताका गुलाम करूंक शकली ना. आझादाच्या नाटकाचो शेवट जालो. गुप्त हेर खात्याच्या एस. टी. हॉलिन्साक हैद्राबादेक वयलो जागो मेळ्ळो आनी सी. आय. ई. हो किताब मेळ्ळो. नॉट बॉयराक ‘सर’ ही पदवी मेळ्ळी आनी तो लंडणचो पोलीस कमीशनर जालो आनी विश्वेश्वरसिंहाक बरें पेन्शन मेळ्ळें. आज काशी विद्यापिठांत दवल्लेलो अेक फातर आझादाचें स्मारक जावन आसा. ह्या फातराचेर तो बसतालो अशें म्हण्टात.

चंद्रशेखराच्या मरणाची खबर आयकून ताचे आवयक भोव दुख्ख भोगलें. माताजीक पांच भुरगीं जालीं. तीन ल्हानपणांत मेलीं. चवथो व्हड जावन पोस्टमन जालो आनी ताचें लग्न थरता अितल्यांत तो मेलो. पांचवो चंद्रशेखर. आझादाच्या मरणाअुपरांत बाबडी साडे सतरा वर्सां जगली. बाबडी भुकेन मरताली. अेकवेळची खिचडी करून सकाळ सांजवेळा खाताली. केन्ना केन्ना अुपाशींच रावताली. गांवचे लोक तिका केन्नाय जेवंक वाडटाले. देश आझादाक विसल्लो जाल्यार ताच्या आवयक कोण विचारतलो ! आझादाचे पयलींचे कांय अिश्ट तिका मेळूंक येताले. तांका पळोवन बाबडेक आझादाची याद येतली आनी ती वरांची वरां रडत बसताली. तिच्या हाल-अपेश्टांचे वर्णन वर्तमानपत्रांनी येतकूच लोकांनी तिका मदत केली. पंडित जवाहरलाल नेहरून तिका २५० रुपयांचो चेक दिलो. अुत्तर आनी मध्य सरकारान तिका २५-२५ रुपयांचीं पेन्शन दिवचें केलें. सुमार अडेच वर्सां तिणे पेन्शनाचें सुख भोगलें आनी ती पुताच्या भेटेक गेली.

आज आमचो देश आझाद जालो. पुण देशाक स्वातंत्र मेळोवन दिवंक जाणीं आपणालो जीव दिलो तांकां आमी विसल्ल्यांत. खरें म्हळ्यार आमी तांच्यो आरती गावंक जाय. तांची याद आमच्या काळजांत सदांकाळ अुरूंक जाय.

(सोंपता)